

МИЛОСАВ БАБОВИЋ

ЛАЛИЋЕВА КРИТИКА ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Део југословенске књижевне критике замерао је Михаилу Лалићу две једностраности: да су у његовој визури грађанског рата табори симпликовано презентирани - у једном официри капитуланти, жандарми и финанси, петоколонаши, чиновници јерезовци, интелектуалци богаташки синови, а у другом класно свесно радништво, занатлије, сељаци патриоти и најпрогресивнији део интелигенције. Још чешћа је замерка асиметрији перманентне осуде четничке колаборације и ретких, бојажљивих приговора руковођењу КПЈ у НОБ-у. Уз заобилажење теме Голог отока то је уписивано у грех Лалићу и било аргуменат за тезу да у његовим романима нема објективне слике југословенске револуције.

Обе замерке могу се односити на рано Лалићево стваралаштво. Међутим, већ у првој верзији *Лелејске ѓоре* Ладо Тајовић синтагмом "комунистички буржуји" наговестио је велику јерес, имајући у виду време када је исказана. Много је значајније што су каснијим редакцијама *Лелејске ѓоре* табори рата добијали комплексност адекватну историјској стварности, а односи у партизанској герили и партијској организацији смело критички анализирани. Уосталом, ако треба прецизно датирати Лалићево дистанцирање од уверења младости, оно почиње већ у другој верзији романа *Раскид*, чији наслов има несумњиво и идејнополитичку конотацију. На питање зашто критичког става према НОР-у и КПЈ није било у првој верзији романа, Лалић ми је одговорио поштено: "Нијесам смио, јер би ми то била посљедња књига". Да ли овај одговор историја књижевности може примити као оправдање, друго је питање, међутим, одговор је свакако ауторово објашњење зашто је каснило његово критичко сагледање и револуције и постреволуционарне друштвене стварности наше.

Када је Лалић добио низ награда, када су његови романи преведени на неколико страних језика почели стицати европски реноме, тада се могао поузданије ослонити на свој ауторитет и усудити да каже и оно што раније није смео, а вероватно је желео; ради историјске истине о времену и збивањима подвргао је смелој критици не само праксу друштвених односа, већ и

теоријске основе револуције. Ова тенденција је касније перманентно јачала и постала доминантна одлика његових последњих романа, *Одлучног човјека* и *Тамаре*. Пре анализе романа потребно је указати на упадљиву промену модела нарације. Уместо нормативне песничке слике, парадигме тропа, имплицитног тока казивања имперсоналног наратора, дескрипција је редукована до минимума, а у монолошко дијалошким пасажима и ауторским коментарима доминира *јублицистички исказ*. Овакав ауторов избор услова је пре свега *документарности* поменутих романа: апсолутна већина примарних и секундарних актера има *ирејознајљиве ирјојојшјове*, а сторије које структурирају дела су *историјска збивања*. (Зато би вредело написати студију о *Одлучном човјеку* и *Тамари*, као историјским романима). Историјност је спутавала имагинацију. Ауторов избор је, можда, иницирала жеља да комуникант прими без дилема сваку информацију, мисао и суд. Најзад, утицало је вероватно и Лалићево осећање да има све мање времена, зато је фигуративност заменио једноставном комуникацијом са читаоцем. Осећа се чак извесна журба да не остане неказано што је изузетни сведок хтео да каже о времену и савременицима.

У *Одлучном човјеку* цео сиже је програмиран да демантује прокламације и лозинке у којима је била садржана теоријска мотивација револуције. Познато је да су и пре социјалистичких револуција друштвени покрети од значаја за историју човечанства истицали *начело једнакости људи*. У *Посланици Галатијима* Апостол Павле је изразио један од суштинских циљева хришћанства: "Нема Јевреја ни Грка нема роба ни господара, нема рода мушкога ни женскога, јер сте сви једно... Јер сте сви ви дјеца божја"¹. Једнакост народа, сталежа, полова, изражена је симболичним поређењем човечанства са породицом, јер међу децом истих родитеља нема неједнаких. И Француска револуција је у знаменитој девизи *Једнакости, слобода, брајштво*, исказала суштину свог програма. Идеолози социјализма су такође друштво у коме неће бити потлачених и тлачитеља истакли као циљ борбе за обарање буржоаског поретка. Прокламовани програм је имао изузетну привлачност и мобилизаторску снагу, зато су редом побеђивале Октобарска, југословенска, кинеска, и кубанска револуције. Међутим, друштвени системи које су оствариле показали су вапијућу несагласност са прокламованим програмима.

Понављала се судбина ранијих револуције. У *Зимским белешкама о лејшњим ујшисцима* са путовања по Европи, Достојевски је поводом резултата Француске револуције поставио питање: "Даје ли револуција сваком милион?" И одговорио: "Не даје. Је ли грађанин без милиона раван милионеру? Није. Шта је остало од начела једнакости? Ништа!"² И Лалићу је друштвена стварност наметала обавезу да размишља о истим питањима. Лекар Јекалић осуђује "лијепу кристалну палату генералску... толике привилегије које боду очи... само своју дјецу шаљу на студије у Америку... а туђу пустили да скитају". Опонирајући му, Шанчевић тврди: "Нема докторе једнакости међу људима - бар то нам је најзад јасно и сама природа је

¹ Библија, Нови завјет, Лондон 1950, 179

² Достојевски, Приповетке, 1, "Рад", Београд 1975, 253-54

то одредила како треба". Исказ не противречи Марксовој тези да "друштвено биће одређује свест": генерал и министар Шанчевић очевидно сматра да су привилегије заслужене, и то је његово ново уверење. Аутор, међутим, разоткрива још контроверзније стање Шанчевићеве свести: он одриче да је "икад вјеровало у приче о једнакости" и без зазора признаје да је "био гладан власти, титула,... свега што човјека може истаћи изнад нормалне баналне једнакости." Индикативан је Шанчевићев квалификатив појма једнакост. Кад су ту реч демонстранти извикивали као паролу, или ју носили на транспарентима написану, била је *завјеш* и *зов циљу*. А сада је - банална! Од Јекалићеве оптужбе да су "позаборавањали дата обећања", Војо се брани Дарвиновим законом борбе за опстанак, идентификујући тако законитости развитка друштва са законима природе, што је недопустиво у марксистичкој социологији и филозофији историје.

У роману *Тамара* изјава партизана Муковића је еклатантан пример противречја револуционарне теорије о начелу једнакости: "Ми смо се, тобоже, борили за једнакост, а имали смо надувењачко схватање о себи као људима *йосебно* кова, као о некој вишој раси". Овакав спрег премиса у логици се дефинише појмом *contradictio in adiecto*.

Судбину једнакости доживела је и *идеја йравде*, прокламована у програму револуције. У друштвеном животу она се могла остварити законодавством и кодексом моралних норми. Аутор са одређеном намером информише читаоца да су предатни комунисти полагали заклетву да "никад неће устукнути пред неправдом." А када су освојили власт и формирали државу, погазили су заклетву. Шанчевић признаје лекарки: "Нека те бог сачува од хваљене наше правде". Његову оцену потврђују сви случајеви стрељања без суда, или како генералов двојник саркастично каже: "Бранилаца није било, иначе би им закукала мајка! Ни свједока није било, ни могућности помиловања, ни закона". Од четрдесет два Шанчевићева безакоња аутор издваја два: секретара комитета Медовића, стрељаног цинично на празник 1. маја; и тројице ибеоваца, од којих једног дечака, за које лекарка каже, "били су заробљени, везаних руку - такве ни Њемци, нацисти и есесовци нијесу увијек стријелили, него одводили у заробљеништво". Још је поразнији факат што за толике жртве не само није одговарао, већ био похваљиван, текао каријеру, а за стрељане на Чакору "добило је специјалну ловачку пушку, поклон од другог човјека Југославије". Овај податак аутор је поменуо да читалачку мисао усмери на закључак: није целат само Шанчевић, него и политички врх, који персонификује систем. Уосталом, то потврђује и генералова оцена: "И то су ми опростили наши горе - ваљда *зайшо шийо су и сами имали на души сличних сйвари*". Тај врх, вешт у смишљању парола, прокламовао је лозинку "Ко ради, тај и гријеш" - пледоаје за амнестију свих престапа правних и моралних. А критичарима и опасним сведоцима најпоузданије се затварају уста оловом. Шанчевић је немилосрдан при одлучивању о животу и смрти не само противника, већ и сабораца. Лалић, међутим, нигде не помиње да се његова савест винула до питања Раскољникова: "Имам ли право?" Одсуство овог питања значи да се није ни могла винути, јер су индоктринација и нагон самоодржања угушили савест. "Шта је савјест?" - изазовно опонира Моко судији Вукчићу,

- неодлучност,.. религиозни термин, маска под којом се скрива мазохистичка стрепња". Иако примитивна, Мокова формулација изражава аморалистичку позицију која допушта поступање по принципу "све је дозвољено". У складу са њим Моко и Кајо, чланови Окружног комитета, могу први побећи са бојишта и оставити чету да изгине; могу написати лажан извештај и оклеветати Тамару да је махала бијелом марамом, коју уствари није имала, да се лоше држала на саслушању, кога није било, да је предала партијску архиву, коју уствари четници никад нису открили. Најзад, могли су ликвидирати и Тамару без суда. "Предали су ме двојици курира, дјечаџима. Питала сам куда ме воде, рекли су да није далеко. Више ништа нисам питала, досјетила сам се да није далеко".

Као ни Шанчевић, Моко се не каје и остаје при извештају, који су сви сведоци назвали лажним. Ауторска критика и у овом случају сеже даље од непосредних криваца. Партијски врх је и Моку и Кају лако отписао кривицу за 42 изгинула борца, за лажан извештај, за Тамарино бесудно погубљење. А ауторски суд је садржан у коментару болничарке Милке: "Да је код нас било правде, тебе би, Моко, наши уза зид..." и у гневном узвику: "Па ми смо могли и горе проћи, друже судија, него што смо прошли!", какви су нас људи водили.

Ти људи су некад певали "Изградићемо новог човјека". Природно је било очекивати да буду пример за углед. Међутим, уместо уплива личним примером, они су почели да "поправљају своје биографије", и то, како наратор иронично каже "у три варијанте". Прва скромна и, углавном, поштена, у другој самохвалисање, а у трећој сви су хероји". Лалић исцрпно елаборира један случај, не наводећи ни измењену варијанту имена, али очевидно *ишијски случај*.

Сума информација намеће три закључка: први, правде није било, други, илузорно је било и очекивати да себични, грамзиви, агресивни и опаки Шанчевићи могу остварити свет једнакости и правде, обећан у прокламацијама; трећи, славне биографије су фалсфикати и као такве морално дисквалификују славне вође.

Предмет Лалићеве критике је и кадровска политика КПЈ, наравно са моралног аспекта. Судија Вукчић је записао у дневнику да су после ослобођења "Некадашњи млади људи, даровити, саосећајни, дарежљиви, први савили барјаке и транспаренте и нестали са позорнице". Партији су више одговарали "хвалисави побједници, полтрони, нагањачи и грабације". А после 1948. дошли су Батајовићи, "Предратни занатлија искористио је информбировску катастрофу, убацио се у празну фотељу и постао централна власт у мјесту". Затим је дошло на ред давање борачких пензија четницима, њихово ангажовање за апсанције да љуће туку похашпшене комунисте. Али најбласфемније делује податак да је Батајовићева жена, Мућа, шваља, завршила курс "показала се перспективна и постала директор школе"! Мућин случај је индикативан: партијски врх, претежно без школе, деградирало је значај школе, како би обезбедио неприкосновено право својим "поузданим кадровима" на руководилачке функције. Мућа, шваља, на функцији директора школе представља идеалан мотив за комичан скеч. Нажалост, у стварности Мућин успон је био трагичан пораз наше просвете.

У сиже последњих романа Лалић је инкорпорирао тему Голог отока. Иако маргинални третман њен није адекватан историјском значају проблема, аутор је ипак назначио опсег и дубину трагике голооточана, која дискредитује КПЈ неопозивије од свих њених левих и десних скретања и грешака. Државно-партијски врх се сурово обрачунао са својима; они нису били идејни противници, нити су претендовали да преузму власт; захтевали су једино другачији однос са СССР-ом и Западом. Врх КПЈ је уништио десетине хиљада својих чланова, бораца НОБ-а, предатних револуционара, хероја. А Шанчевић се не стиди да изјави: "Када сам хапсио ибеовце, то је било у интересу и у служби Америке". Исказ његов није само његов и његов значај је управо у томе што одмерава степен колективног моралног посрнућа.

Као резиме целе приче романа *Тамара* доживи се реплика Марка Мићића: "Обећали будућност па залутали у ћорсокак присвајања привилегија: прво себи и својима. Никад толико двораца на мору и планинама, лимузина, студената господских синова по Америци, амбасадорки и ђердана од бисера с једне стране, а толико бесхљебовића, бескућника и голаћа с друге стране. Ако је *џо социјализам, онда сам ја свети Франја*". Исту функцију има и запис судије Вукчића: "А кад се борба завршила и победа разбагашила - појави се егоизам и рентабилитет, грабеж, крађе, безакоње повлашћених... Сад нам ништа не остаје но да плачемо над исмијаним илзузијама и да завидимо онима што су пали прије но су сагледали за шта су храбро дали главе". Вукчићев запис могао би потписати Лалић, уствари позајмио је јунаку и суд и осуду. Те храбро пале младе главе ратни другови су и мртве увредили - градове, тргове, улице, институције крстили су именима живих руководилаца: "Погледа варош - улица Машова, улица Блажова, улица Кајова, улица Мокова, улица Џека великога, а тај Џек је друже Судија, убио више комуниста него неки есесовац!" И овај исказ је несумњиво Лалићев, позајмљен болничарки Милки.

И редуковани низ информација открива процес рестаурације друштвеног система против кога је револуција вођена. Тај наопаки развитак Лалић је пародирао јетким оксимороном - "*Ми смо некако најредовали уназад!*"

Романима *Одлучан човек* и *Тамара* Лалић је демистификовао мит КПЈ, авангарде револуције, и посебно руководство партије. Њен стварни циљ у НОБ-у био је *освајање власи*, а пароле о једнакости, слободи, правди, изградњи новог света - "демагогија и шаренлажа", како каже судија Вукчић. Сагледавајући поменута дела у целини Лалићевог стваралаштва може се закључити да је аутор критиком свог табора и своје идеологије остварио извесну *равнојтежу осуда* четничке колаборације и издаје руководства КПЈ идеала неколико нараштаја Југословена. Приповедање повремено сугерира мисао да су противници били доследнији - нису обећавали никакав нови поредак да би врбовали присталице, већ су једноставно тежили рестаурацији старе државне структуре. Особеност ауторске критике је у томе што је искрена самокритика, која оснажује објективности уверљивост нарације. Иако уметничким нивоом нису досегли ни *Зло њрољеће* и *Хајку*, а поготову *Лелејску зору*, Лалић је последњим романима

остварио два битна циља: *превладао је индоктринацију ауторске позиције* ране и средње фазе стваралаштва, а тиме није само отклонио запажени недостатак, већ и спасао вредност свог укупног књижевног дела.

Милосав Бабовић

КРИТИКА ЛАЛИЧА ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

Југославска литературна критика ставила Лаличу вину два недостатка его творчества: први, једностраност приказивања непријатељских лагера грађанске војне; други, неравномерност приговора измене четничког покрета и грешкама КПУ у извршењу водичке улоге главног штаба револуције.

Оба забелашења имају делимично оправдање ако се говори о ранем фази творчества Лалича. Међутим, редакција романа "Лелејска гора" /1962 г./ таква забелашења ставила је безоснователним, јер у овом делу приметна строга, али принципијална, критика не само партизанског покрета и вођства народноослободилачке војне, а и теорије и праксе револуције. Ова критика стално се јачала у наредним његовим делима и достигла врха у романима "Одредљиви човек" и "Тамара" и у дневничким записима "Прутиком по води".

По мишљењу аутора чланака, предложеном пажњи читаоца, наведеном делима Лалич постигао две циље: ослободио ауторску позицију од идејне индоктринације; уклонио једностраност гледишта историјских догађаја и понашања социјалних група, обликујућих тематичку његову прозу, и тим самим увећао објективност уметничког изражавања епохе и подигао вредност свог творчества.